

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการดำเนินงานของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล ในจังหวัดลำปาง ผู้วิจัยได้ทำการศึกษการเข้ามามีส่วนร่วมของเกษตรกรในการดำเนินงานของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล รวมถึงศึกษาปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะการมีส่วนร่วมของเกษตรกรต่อศูนย์ถ่ายทอดฯ เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปพัฒนาระบบเกษตร หรือศูนย์ถ่ายทอดฯ ให้เหมาะสมและประสบผลสำเร็จในอีกระดับหนึ่ง

ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมรายละเอียดความเป็นมาของ โครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตรที่เป็นที่มาของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล รวมถึงแนวคิด ทฤษฎีของการมีส่วนร่วม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ประกอบเป็นแนวทางในการวิเคราะห์และศึกษาวิจัย ได้ดังนี้

1. ความเป็นมาของโครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตร
2. ความหมายของการมีส่วนร่วม
3. แนวคิด ทฤษฎีของการมีส่วนร่วม
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ผู้วิจัยคิดว่าข้อมูลเหล่านี้สามารถใช้ประกอบในการทำวิจัย เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของงานวิจัยมากที่สุด

1. ความเป็นมาของโครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตร

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2542 : 9-13) ได้จัดทำคู่มือการปฏิบัติงานโครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตร โดยมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้ การพัฒนางานด้านการเกษตรในอดีตที่ผ่านมาขาดความเชื่อมโยงและความต่อเนื่องในการบริการและการจัดการ เช่นการสนับสนุนปัจจัยการผลิตไปสู่เกษตรกร ยังไม่สามารถทำได้อย่างทั่วถึง เนื่องจากข้อจำกัดของงบประมาณ นอกจากนี้กิจกรรม/โครงการที่จัดลงพื้นที่ก็ดำเนินการไม่เป็นระบบ แนวทางแก้ไขปัญหาก็จำเป็นต้องสร้างรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้โดยพัฒนาชุมชนท้องถิ่นระดับตำบลให้เป็นศูนย์รวมในการรับและถ่ายทอดเทคโนโลยีในทุก ๆ ด้าน พร้อมทั้งจัดการระดมบุคลากรและงบประมาณลงไปสนับสนุนใน

พื้นที่ในลักษณะบูรณาการ เพื่อให้เกษตรกรสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติ และสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือน ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวนี้สามารถลดปัญหาการเข้าซื้อการทำงานของส่วนราชการ ลดความจำเป็นในการแจกจ่ายปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกร นอกจากนี้ ยังสามารถตอบสนองความต้องการของเกษตรกรครบทุกด้าน

วัตถุประสงค์ของโครงการ

- 1) เพื่อพัฒนาความรู้ของเกษตรกรให้สามารถนำไปปรับใช้ในการผลิตการเกษตร
- 2) เพื่อให้เกิดความมั่นคง ก้าวหน้า และการเพิ่มรายได้ของชุมชนจากการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร
- 3) เพื่อให้เกิดการระดมบุคลากรและงบประมาณลงในพื้นที่ในลักษณะบูรณาการ
- 4) เพื่อปรับปรุงระบบการส่งเสริมการเกษตรให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน

เป้าหมาย

ปี 2542	ดำเนินการ	76	จังหวัด	จังหวัดละ	1	ตำบล	รวม 76	ตำบล
ปี 2543	ดำเนินการ	76	จังหวัด	จังหวัดละ	2	ตำบล	รวม 152	ตำบล
ปี 2544	ดำเนินการ	76	จังหวัด	จังหวัดละ	2	ตำบล	รวม 152	ตำบล
							รวม 380	ตำบล

ระยะเวลาดำเนินการ

ภายในปีงบประมาณ 2542-2544

แนวทางการดำเนินโครงการ

การเตรียมความพร้อมของการดำเนินงานโครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนเพื่อการเกษตรได้ กำหนดให้มีการจัดแบ่งการเตรียมการไว้ 9 ขั้นตอนดังนี้

1. การเตรียมความพร้อมของเจ้าหน้าที่ โดยดำเนินการประชุมชี้แจงเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานโครงการ แนวทาง และขั้นตอนการดำเนินงาน ให้สามารถดำเนินการตามภารกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ให้เข้าใจถึงหลักการของโครงการ
2. การคัดเลือกและจำแนกตำบลเป้าหมาย ตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขดังนี้
 - 2.1 เป็นตำบลที่เหมาะสมต่อการเพิ่มศักยภาพด้านการเกษตร
 - 2.2 เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพเอื้อต่อการสร้างเครือข่ายกระบวนการเรียนรู้
 - 2.3 เกษตรกรในตำบลมีความพร้อมและต้องการเข้าร่วมโครงการ

เพื่อให้การถ่ายทอดเทคโนโลยีเกิดประสิทธิภาพ จึงได้จำแนกกลุ่มของตำบลตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไข เป็น 3 ระดับคือ (1) ระดับเริ่มดำเนินการ (2) ระดับพัฒนา และ (3) ระดับสมบูรณ์แบบ โดยให้พิจารณาดำเนินการคัดเลือกตำบลระดับพัฒนาที่มีศักยภาพ และมีกิจกรรมเกษตรที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา เข้าร่วมโครงการตามเป้าหมายแต่ละปี และพัฒนาต่อเนื่องเป็นระดับสมบูรณ์แบบต่อไป

3. การสำรวจข้อมูลและวิเคราะห์ศักยภาพของพื้นที่ตำบลเป้าหมาย เพื่อปรับปรุงระบบการส่งเสริมการเกษตร ให้สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนโดย

3.1 จัดทำทะเบียนครัวเรือน และจัดเก็บข้อมูลเกษตร ในตำบลเป้าหมายโดยอาศัยผู้นำท้องถิ่น คณะกรรมการหมู่บ้าน และ/หรือแกนนำกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

3.2 ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลการผลิตทั้งด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน และเทคโนโลยีด้านการเกษตรที่มีอยู่อย่างละเอียด ก่อนเริ่มดำเนินโครงการ เพื่อกำหนดกิจกรรมตามโครงการ และใช้เป็นข้อมูลในการประเมินผล

4. การจัดทำแผนปฏิบัติงานโครงการ โดยกำหนดกิจกรรมการถ่ายทอดเทคโนโลยีในพื้นที่ จากผลการสำรวจและวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรมการเกษตรประเภทต่าง ๆ ของตำบล และพิจารณากำหนดกิจกรรม การสาธิต ทดสอบ และถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เหมาะสม

5. การดำเนินงานกระบวนการเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยี ได้แก่

5.1 การตั้งศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประสานงานโครงการทั้งหมดของตำบลเป็นแหล่งข้อมูลด้านการเกษตรทั้งหมด ตลอดจนเป็นแหล่งในการบริการข้อมูลข่าวสารด้านการเกษตร (Information Center)

5.2 การตั้งจุดวิจัยในรูปแบบต่าง ๆ โดยหน่วยงานเชิงวิชาการสามารถเข้ามาดำเนินการศึกษาวิจัยในชุมชน ภายใต้ความร่วมมือของเกษตรกรและการกำกับของหน่วยราชการเป็นการขยายฐานงานวิจัย

5.3 การตั้งจุดสาธิตทดสอบนำร่อง ภายใต้เครือข่ายของศูนย์ เพื่อให้เกษตรกรในตำบลนั้น หรือตำบลข้างเคียงมาเรียนรู้ และนำไปปฏิบัติเป็นการขยายผลได้แก่

5.3.1 ตั้งจุดสาธิตต้นแบบเชิงผสมผสานกิจกรรมการเกษตรเพื่อเป็นแหล่งความรู้แบบเบ็ดเสร็จ (One stop service) โดยความร่วมมือของเกษตรกรและการประสานงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในลักษณะบูรณาการ (Intergration) โดยพิจารณาเลือกกิจกรรมตามศักยภาพของพื้นที่เป็นสำคัญ ซึ่งศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมได้จากชุดกิจกรรมทางเลือก ของแต่ละส่วนราชการ

5.3.2 ตั้งจุดสาธิตนำร่องเชิงการผลิตทางการเกษตรในแต่ละด้าน

(Alternative Demonstration) ตามศักยภาพของพื้นที่ การจัดการฟาร์มของเกษตรกร กระบวนการผลิตพืช การผลิตสัตว์ ประมง ฯลฯ ซึ่งการสาธิตดังกล่าวจะแสดงให้เห็นกระบวนการจัดการอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การผลิต การบริการจัดการ การตลาด หรือธุรกิจเกษตร เพื่อเป็นต้นแบบในการเรียนรู้ และถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการเกษตร ไปสู่พื้นที่อื่น ๆ

5.3.3 ตั้งจุดทดสอบเทคโนโลยีในชุมชน (Verification trials) โดยการนำผลการวิจัย หรือข้อเสนอแนะเชิงวิชาการจากแหล่งต่าง ๆ มาทดสอบในไร่นาของเกษตรกรในตำบล เป้าหมาย เพื่อยืนยันผลในสภาพจริงของพื้นที่เกษตรกร และส่งเสริมเผยแพร่ต่อไป

5.4 การจัดตั้งและอบรมเกษตรกร ผู้ดำเนินการสาธิต ทดสอบ (เกษตรกรอาสา) เพื่อให้เป็นผู้สามารถถ่ายทอดความรู้ภายใต้วิธีและขั้นตอนการจัดการทำกิจกรรมสาธิต ทดสอบ ผู้เกษตรกรรายอื่น ให้สามารถพัฒนากิจกรรมในไร่นา หรือนำไปขยายผลในพื้นที่ตำบล

5.5 การดำเนินการกระบวนการให้เกษตรกรในตำบล หรือพื้นที่ใกล้เคียงมาเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการรับเทคโนโลยี จากจุดถ่ายทอดโดยตรง ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรม การฝึกปฏิบัติภาคสนาม การดูงาน

5.6 การดำเนินการกระบวนการขยายผลลงสู่พื้นที่ในตำบล โดยการกำหนดวิธีการให้เกษตรกรที่รับการถ่ายทอดความรู้ นำไปขยายผล เช่น การให้บริการความรู้อย่างต่อเนื่อง การสนับสนุนปัจจัยบางอย่างสำหรับเกษตรกรผู้ขยายผลตามความจำเป็น

6. การส่งเสริมเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ โดยเป็นการกระจายความรู้ และเทคโนโลยีการเกษตรที่ประสบผลสำเร็จไปสู่เกษตรกร ทั้งในระดับการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทั่วไป

7. การพัฒนากระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยี โดยการจัดประชุมสัมมนา การระดมความคิดเห็นจากนักวิชาการและเจ้าหน้าที่ของส่วนราชการ และสถาบันทางวิชาการ ให้เกิดการพัฒนาระบบการถ่ายทอดเทคโนโลยีไปสู่เกษตรกร ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ตลอดจนประเด็นการสาธิต ทดสอบกิจกรรมการเกษตร เป็นต้น

8. การตรวจสอบ ติดตาม และรายงาน เพื่อรับทราบผลก้าวหน้าการดำเนินงาน ได้แก่ การทดสอบสาธิต การนำเกษตรกรมาเรียนรู้ การขยายผล ตลอดจนปัญหาอุปสรรค ซึ่งจะใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงแนวทางการดำเนินงานต่อไป

9. การประเมินผล โดยการประเมินโครงการ รวมทั้งปัญหาอุปสรรค และแนวทางการแก้ไข

2. ความหมายของการมีส่วนร่วม

ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ที่ผ่านมา ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนา ต่างยอมรับในบทสรุปประการหนึ่งในเรื่องของความพยายามที่จะผลักดันงานพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานพัฒนาชนบทให้ก้าวไปสู่ความร่วมมือ ระหว่างประชาชนกับรัฐ และระหว่างประชาชนด้วยกันเอง ซึ่งในฐานะผู้วิจัยคิดว่า การพัฒนาที่มุ่งแต่ความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้ยึด “คน” เป็นศูนย์กลาง และประชาชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมนั้น เป็นวิธีที่จะส่งผลให้การพัฒนาที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มคนที่ได้เปรียบ ที่มีโอกาสซึ่งเป็นเพียงกลุ่มน้อยเท่านั้น

ดังนั้นการวิจัยที่เหมาะสมต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสังคม ของเกษตรกรควรได้ให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ในการดำเนินงานทุกขั้นตอน เพื่อตอบสนองความต้องการอย่างแท้จริง โดยความหมายของการมีส่วนร่วมสามารถจำแนกได้ ตามแนวความคิดของนักวิจัยทั้งหลายดังนี้

สุรัสวดี (2530 : 47) ได้ให้คำจำกัดความของ “ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม” ว่า เป็นคำที่ประกอบขึ้นด้วยคำที่มีความหมาย 2 คำ คือ “การวิจัย” หรือ Research และคำว่า “มีส่วนร่วม” หรือ Participation แต่ในที่นี้ขอละไว้ไม่กล่าวถึง คำว่า “การวิจัย” เพราะถือว่าเป็นการเข้าใจกันอย่างกว้างขวาง ส่วนคำว่า “มีส่วนร่วม” คำนี้ค่อนข้างคลุมเครือ และก่อให้เกิดความสงสัยและก่อให้เกิดข้อสงสัยกันอย่างมาก เมื่อมีการยกคำขึ้นมากล่าวอ้าง โดยเฉพาะ”การมีส่วนร่วม” กินความหมายขนาดใหญ่ ไหน ใครเป็นผู้มีส่วนร่วม ขอบเขตของการมีส่วนร่วมคืออะไร

“Participation” หมายถึง การแบ่งส่วน ร่วมส่วน และการเข้าร่วม (Sharing and joining) แต่คำว่า “Participation” ที่นำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน มีความหมายเกี่ยวพันกับคำว่า “ประชาชน” หรือ people ด้วย ดังที่มีการใช้คำนี้อย่างกว้างขวางว่า “people participation” แม้บางครั้งจะใช้คำว่า “Participation” คำเดียว แต่ยังคงมีความนัยแฝงไว้ว่าเป็นเรื่องของประชาชนคนธรรมดาทั่วไป ที่ไม่ใช่ข้าราชการ และบ้างก็หมายถึง กลุ่มคนที่ด้อยโอกาสที่สุดของสังคมด้วย

ส่วนการให้ความหมายของ ไพโรจน์ (2531 : 24) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ว่าเป็นกระบวนการ การดำเนินงาน รวมพลังประชาชน กับองค์กรของรัฐ หรือองค์กรเอกชน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยยึดหลักการว่าสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ จะต้องร่วมมือกันวางแผนและปฏิบัติงานเพื่อสนองความต้องการหรือแก้ปัญหาของประชาชนในชุมชน นอกจากนี้การมีส่วนร่วมของประชาชนยังมีความหมายครอบคลุมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน ตั้งแต่เริ่มต้นของการวางแผน ไปจนถึงลงมือปฏิบัติตามแผนและประเมินผลนั้นหมายความว่า การวางแผนโครงการใดก็ตาม จะต้องเริ่มต้นด้วยการปรึกษาหารือร่วมกัน เพื่อวิเคราะห์ หรือชี้ชัด

(identify) ตัวปัญหาให้ได้ และประชาชนจะต้องมาร่วมกันจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและหาวิธีแก้ปัญหาก็เห็นว่าเป็นไปได้ ไปจนถึงลงมือปฏิบัติ และการประเมินผลแล้วเสร็จ ก็เริ่มชี้ชัดปัญหาและวางโครงการใหม่ เป็นวงจรเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ การที่ประชาชนจะทำสิ่งนี้ได้ เขาต้องได้รับรู้ หรือเข้าถึงโครงการ และขั้นตอนของการดำเนินงานของรัฐในรูปของการสื่อสารหรือสัมพันธภาพสองทาง (two-way communication) กันอย่างเปิดเผย การมีส่วนร่วมมิใช่เป็นการให้ข้อมูลข่าวสารเพื่อประกอบการวางแผนหรือตัดสินใจจากเจ้าหน้าที่เท่านั้น

ขณะที่ วันรักษ์ (2531 :101) กล่าวถึงความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการเข้าร่วมอย่างแข็งขัน และเต็มที่ของกลุ่มบุคคลผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนของโครงการ หรืองานพัฒนาชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีส่วนร่วมในอำนาจการตัดสินใจ และหน้าที่ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมเป็นเครื่องประกันว่า สิ่งที่มีส่วนได้ส่วนเสียต้องการมากที่สุดนั้นจักได้รับการตอบสนอง และทำให้ความเป็นไปได้มากขึ้นกว่าผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้รับประโยชน์เสมอกันไป

ส่วน ปรัชญา (2528 : 5) ได้นิยามความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง โดยการใช้ความพยายามหรือใช้ทรัพยากรในส่วนของตนเองต่อกิจกรรม ซึ่งมุ่งสู่การพัฒนาชุมชน โดยการมีส่วนร่วมต้องมีองค์ประกอบดังนี้

1. ประชากรเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา
2. ผู้เข้าร่วมได้ใช้ความพยายามบางอย่างส่วนตัว เช่น ความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงาน หรือทรัพยากรบางอย่าง เช่น เงินและวัสดุ ในการพัฒนา

ทวีทอง (2527 : 2) ได้สรุปวาระการประชุมเรื่อง การสรุปมติข้อเสนอแนะจากการประชุมว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือการที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้ และกระจายทรัพยากร ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกของสังคม ในการมีส่วนร่วม ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจ ในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง

Andrew Pearse และ Matthias Stiefle อ้างโดย สุรัสวดี (2530 : 49) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง การที่กลุ่มประชาชนหรือขบวนการ ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นผู้ถูกภายนอก ได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากร และสถาบันต่าง ๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่

โดยสรุปแล้ว คำว่า “Participation” เป็นคำที่หมายถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งแต่เดิมไม่เคยมีสิทธิ์มีเสียงในการพัฒนาแต่อย่างใด บัดนี้มีผู้เห็นความสำคัญ และปรารถนาจะให้เขาเหล่านั้นเข้ามามีสิทธิ์มีเสียงในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง มิใช่เป็นผู้ถูกกระทำแต่ฝ่ายเดียว

3. แนวคิดและทฤษฎีของการมีส่วนร่วม (Concept of Participation)

แนวคิดและทฤษฎีเป็นส่วนหนึ่งของหลักการที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเดิม สามารถใช้สนับสนุนกิจกรรมหรือการดำเนินงานให้เกิดความชัดเจนของแนวทางตามที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้รวบรวม แนวคิดและทฤษฎีในส่วนที่เกี่ยวข้องของการมีส่วนร่วมดังนี้

ไพโรจน์ (2531: 24-36) ได้กล่าวถึง ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ยึดเอาการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักนั้น ไม่ใช่ของใหม่ แต่เป็นยุทธศาสตร์ที่มีผู้ใช้กันมานาน โดยเฉพาะในงานพัฒนาชุมชน แต่ได้ถูกบดบังโดยกระแสความคิดทางการพัฒนาที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ โดยเฉพาะกระแสความคิดที่มุ่งการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งละเลยฐานะการพัฒนาที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ประสบการณ์ที่ผ่านมาได้ช่วยให้มีการพลิกฟื้น นำเอาการมีส่วนร่วมของประชาชนมาเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สำคัญอีกครั้ง ไพโรจน์ได้อ้างถึงองค์การสหประชาชาติว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความหมายครอบคลุมถึง

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ
2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการปฏิบัติตามโครงการ
3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจตลอดกระบวนการพัฒนา

นอกจากนี้ยังได้เสนอสาระสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน ในแง่ของการบริหารการพัฒนาว่า ประกอบด้วยสาระสำคัญดังนี้

1. จะช่วยทำให้ประชาชนยอมรับโครงการมากขึ้น เนื่องจากเป็น โครงการที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง
2. ประชาชนจะมีความรู้สึกผูกพัน รู้สึกเป็นเจ้าของโครงการมากขึ้น
3. การดำเนินงานโครงการจะราบรื่น ได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น
4. โครงการจะให้ประโยชน์แก่ประชาชนมากขึ้น และมีการระดมทรัพยากร เมื่อมีการพัฒนามากขึ้น
5. จะช่วยพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนมากขึ้น

นักวิชาการบางคนมองประเภทของการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแบบ “การมีส่วนร่วมที่แท้จริง” กับ “การมีส่วนร่วมไม่แท้จริง” (Genuine/Nongenuine participation) “การมีส่วนร่วมที่แท้จริง” หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งจบโครงการ เริ่มตั้งแต่ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้าปัญหา และความต้องการ ร่วมคิดและหาวิธีการแก้ปัญหา หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ รวมถึงวางนโยบาย แผนงาน หรือโครงการร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย หรือแผนงานให้บรรลุตามที่กำหนดไว้ และร่วมควบคุมติดตามประเมินผล สำหรับ “การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง” เป็นการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนโดยเฉพาะเข้าร่วมในการปฏิบัติตามโครงการที่ได้มีการกำหนดไว้แล้ว

การมองประเภทของการมีส่วนร่วมอีกทัศนะหนึ่ง คือ มองในลักษณะของระดับการมีส่วนร่วม การมองในแง่นี้จะแบ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็นระดับ (Degree) ของการมีส่วนร่วมจากน้อยไปมาก

ระดับที่ 1 : ถูกบังคับ ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการเพราะถูกบังคับ โดยไม่มีทางเลือกเลย

ระดับที่ 2 : ถูกล่อ ลักษณะนี้ประชาชนจะถูกล่อใจด้วยผลประโยชน์ในรูปแบบของค่าจ้างแรงงาน หรือความสะดวกสบายบางอย่าง แต่เบื้องหลังจริง ๆ แล้ว เป็นการหาเสียงของนักการเมืองผู้หยิบยื่นโครงการมาล่อเท่านั้น

ระดับที่ 3 : ถูกชักชวน การมีส่วนร่วมลักษณะนี้ ส่วนมากเป็นโครงการที่ทางราชการคิดขึ้นเองเรียบร้อยแล้ว แล้วพยายามชักชวนประชาชนให้ร่วมมือทุกรูปแบบ โดยอาศัยระบบการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ ว่าเป็น โครงการที่ดี ขอให้ประชาชนให้ความร่วมมือ

ระดับที่ 4 : สัมภาษณ์และวางแผนให้ ลักษณะการมีส่วนร่วมชนิดนี้จะปรากฏว่าปัญหา ความต้องการ และเสียงเรียกร้องของประชาชนจะได้รับการเอาใจใส่ขึ้นบ้าง กล่าวคือผู้ที่วางโครงการจะสำรวจปัญหาความต้องการด้วยการเรียกประชุม สอบถาม สัมภาษณ์ แต่การตัดสินใจว่าปัญหาของชาวบ้านคืออะไร ควรจะแก้ไขวิธีใด จะวางแผนอย่างไร และจะปฏิบัติตามแผนอย่างไร ยังคงเป็นเรื่องของทางราชการ

ระดับที่ 5 : มีโอกาสเสนอความเห็น ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการเสนอความเห็น ที่เกี่ยวกับการวางโครงการและการดำเนินการตามโครงการ แต่การตัดสินใจยังเป็นของส่วนราชการอยู่

ระดับที่ 6 : มีโอกาสเสนอโครงการ ในระดับนี้ทางราชการกับประชาชนจะมีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนอาจจะมีโอกาสตัดสินใจว่าปัญหาของตนคืออะไร จะแก้ไขได้อย่างไร วิธีใดดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิ์เสนอโครงการ และเข้าร่วมปฏิบัติด้วย

ระดับที่ 7 : มีโอกาสตัดสินใจ ในระดับนี้ประชาชนจะเป็นหลักสำคัญของการตัดสินใจใน
ทุกเรื่อง ตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติตามแผน และการประเมินโครงการ

ในส่วนของ ปธาน (2527:82) ได้อธิบายถึงปรัชญาของการพัฒนาชนบทแนวใหม่ที่เป็น การ
พัฒนาคน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนยากจนในชนบท โดยยึดหลักสำคัญคือ การให้ชาวชนบทได้มีส่วน
ร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยตนเอง การพัฒนาชนบทแนวใหม่จึงเป็นการทำให้ชาว
ชนบทรู้จักวิเคราะห์ถึงสภาพการณ์ที่ตนเองเป็นอยู่ และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงเมื่อจำเป็น เมื่อคนเกิด
ความสำนึกและมีความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงแล้ว ขบวนการพัฒนาก็จะเกิดจากความสมัครใจ
และมีความเป็นตัวของตัวเอง การมีส่วนร่วมของชุมชนจะเป็นเครื่องค้ำประกันว่า ผลแห่งการ
พัฒนาจะตกอยู่กับประชาชนส่วนใหญ่ และการมีส่วนร่วมของชุมชนยังเป็นการสร้างประชาธิปไตย
ให้เกิดขึ้นในชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้ ปธานยังได้เสนอ ขอบเขตของการมีส่วนร่วมของชุมชนใน
งานพัฒนาชนบทซึ่งสอดคล้องกับ John M. Cohen และ Norman T. Uphoff (1977 : 219) โดยมีขั้น.....
ตอนดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการได้รับผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผล

นอกจากนั้น Uphoff ยังได้เสนอกรอบแนวคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมใน
การพัฒนาชนบท ว่ามี 3 มิติ และ 2 บริบท ดังนี้

มิติ (Dimension) มี 3 มิติ คือ

1. มีส่วนร่วมอะไรบ้าง ซึ่งแบ่งเป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการ
ดำเนินงาน โดยทางใดทางหนึ่ง (เช่น สนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ การบริหารกิจกรรมหรือการ
ประสานงาน) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผลและดำเนิน
งาน

2. มีส่วนร่วมกับใครบ้าง ได้แก่ มีส่วนร่วมกับชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ทางราชการ
นักพัฒนาเอกชน ทั้งนี้ให้พิจารณาถึงคุณลักษณะของผู้เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องเพศ สถานภาพครอบครัว อาชีพและรายได้

3. มีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง ได้แก่ มีส่วนร่วมโดยสมัครใจหรือถูกบังคับ ลักษณะรูปแบบ
ของการมีส่วนร่วม โดยผ่านองค์กรประชาชนหรือโดยตรง ขนาดของการมีส่วนร่วม ผลที่เกิดจาก
การมีส่วนร่วมนั้นช่วยเพิ่มพลังของประชาชน หรือเป็นแค่เพียงการได้ติดต่อสัมพันธ์กับนักพัฒนา
เท่านั้น

บริบท (Contexts) มี 2 บริบท คือ

1. ลักษณะของโครงการ โดยพิจารณาจากลักษณะของสิ่งนำเข้าว่ามีความซับซ้อนของเทคโนโลยีเพียงใด ลักษณะของประโยชน์ที่ได้รับ (ความเร็ว-ช้า ที่ได้รับประโยชน์) และเงื่อนไขที่ต้องกำหนด เช่น การเข้าถึงการบริหารโครงการ ความยืดหยุ่นของโครงการ เป็นต้น
2. สภาพแวดล้อมของกิจกรรมตามโครงการ ได้แก่ ปัจจัยทางประวัติศาสตร์ ปัจจัยทางกายภาพ และธรรมชาติ ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ปัจจัยทางการเมือง เป็นต้น

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนจะทำให้สามารถทราบแนวทางในการดำเนินงาน รวมถึงปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน เพื่อนำมาปรับใช้ตามสถานการณ์ ที่คิดว่าเหมาะสม โดยมีปัจจัยต่าง ๆ เป็นตัวกำหนดการดำเนินงาน ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย ดังนี้

การนำนโยบายการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลไปปฏิบัติ กรณีศึกษาเขตภาคเหนือ พบว่า สมรรถนะองค์กร การติดตามงาน ความต่อเนื่องในการให้คำปรึกษาหารือ การวางแผนและควบคุมรูปแบบการเผยแพร่เทคโนโลยี ความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ภาวะผู้นำ ความเหมาะสมของเทคโนโลยีที่นำไปถ่ายทอดให้ท้องถิ่น ความชัดเจนของเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนโยบาย เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการนำนโยบายการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลไปปฏิบัติ โดยเรียงลำดับความเร่งด่วนในการแก้ไขปัญหามากไปหาน้อยตามลำดับ และจากการศึกษาความพึงพอใจของเกษตรกรผู้รับบริการจากศูนย์ถ่ายทอด ฯ โดยเรียงลำดับจากค่าเฉลี่ยน้อยไปมาก (1,2,3,4 และ5 ตามลำดับ) พบว่า ความพึงพอใจทั้งหมดอยู่ในขั้นที่พอใจมาก (สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคเหนือ, 2543 : บทคัดย่อ)

ในส่วนของรายงานผลการประเมินศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลน้ำใจอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง จากผลการศึกษาทำให้ทราบสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นหลายด้านดังนี้

ปัญหาด้านการดำเนินงานของศูนย์

1. ปัญหาเรื่องข้อจำกัดของระยะเวลาดำเนินการในปีที่ผ่านมาค่อนข้างเร่งรีบ ตั้งแต่การบริหารโครงการ การบริหารงบประมาณ ฯลฯ ผลที่เกิดขึ้นยังไม่สมบูรณ์มากนัก เช่นการวิเคราะห์ชุมชน การฝึกอบรมวิทยากรเกษตร การทัศนศึกษาดูงาน จึงต้องทบทวนการดำเนินงานเพิ่มเติมอีกในงบประมาณ 2543 เพราะงบประมาณปี 2542 ค่อยข้างล่าช้า
2. การปฏิบัติงานถึงขั้นตอนต่าง ๆ กระบวนการทำงาน เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติในพื้นที่ ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังไม่ชัดเจนในการปฏิบัติ เพราะเป็นปีแรกในการดำเนินงาน

3. เกษตรกรในพื้นที่ยังไม่ให้ความสำคัญกับศูนย์ถ่ายทอด ฯ และจุดสาธิตมากนัก โดยเฉพาะหมู่บ้านที่ไม่ได้เป็นสถานที่ตั้งศูนย์ถ่ายทอด ฯ

ปัญหาของเกษตรกร

1. การเตรียมตัวของเกษตรกรค่อนข้างน้อย เพราะเกษตรกรยังยึดติดกับระบบเดิมคือคิดว่าจะเป็นการนำวัสดุ และปัจจัยการผลิตมาแจกจ่าย จึงยังมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ไม่มากนัก
2. การรวมกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ของเกษตรกรมักจะเป็นการรวมกลุ่มแบบหลวม ๆ ขาดการบริหารและจัดการที่ดี
3. สภาพโครงสร้างพื้นฐานด้านการเกษตรด้อย น้ำใจ บางหมู่บ้านยังไม่ดีพอ เช่น สภาพดินที่ใช้ในการเพาะปลูกเสื่อมโทรม ขาดน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง และเกษตรกรยังประสบปัญหาโรคผลผลิตตกต่ำ (มะเขือเทศ)
4. การใช้ประโยชน์จากจุดสาธิตและการขยายผลไปสู่เกษตรกรรายอื่นๆ(เกษตรกรสอนเกษตรกร) ยังไม่แพร่หลาย
5. เกษตรกรผู้เป็นเจ้าของจุดสาธิตบางจุดไม่มีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเกษตรกรต้องไปทำงานต่างถิ่น (สำนักงานเกษตรอำเภอแม่ทะ , 2543)

นอกจากนี้ รายงานการวิจัยสรุปผลโครงการวิจัยขบวนการดำเนินงานศูนย์ถ่ายทอด ฯ การปฏิบัติงานภาคสนามโดยติดตามการดำเนินงานศูนย์ตั้งแต่วันที่ 1 ตค.-7 ธค. 42 โดยทำการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นจากศูนย์ถ่ายทอด ฯ ใน 14 จังหวัด ครอบคลุมภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก เฉียงเหนือ ภาคตะวันตก และภาคใต้ ทำให้ทราบปัญหาบางประการของการดำเนินงานหลายด้าน ได้แก่ ด้านเทคโนโลยีการเกษตร ด้านบุคลากร ด้านสถานที่ตั้งศูนย์ถ่ายทอด ฯ

ปัญหาด้านเทคโนโลยีการเกษตร

1. การวิเคราะห์ข้อมูลความต้องการเทคโนโลยีการเกษตรของเกษตรกรล้ำช้าและไม่ถูกต้อง
2. ในบางศูนย์ถ่ายทอดฯ ได้กำหนดเงินสนับสนุนจุดถ่ายทอดเท่ากันทุกจุด ส่งผลต่อบางกิจกรรมที่จำเป็นต้องใช้งบประมาณสูง เช่นการเลี้ยงปลาในกระชัง
3. จุดถ่ายทอดของบางศูนย์ฯ กระจุกตัวอยู่กับเกษตรกรรายใหญ่
4. เทคโนโลยีที่นำไปถ่ายทอดมักมองแต่ความสำเร็จด้านการผลิตเพียงอย่างเดียว เช่น การเลี้ยงไก่สามสายเลือดโดยใช้อาหารสำเร็จรูป และการปลูกผักกางมุ้ง
5. เทคโนโลยีที่ใช้แรงงานมาก เช่น การเพาะเห็ด ไม่ควรสนับสนุนให้เกษตรกรทำเป็นรายครอบครัว
6. การถ่ายทอดเทคโนโลยีที่บริษัทเอกชนดำเนินการอยู่แล้ว เช่น การเลี้ยงไก่แบบมีสัญญา

7. เทคโนโลยีในการผลิตบางชนิดที่มีอยู่ทั่วไป เช่น การทำสวนยางแบบทันสมัยไม่ควรลงทุนทำให้เป็นจุดถ่ายทอด
8. การถ่ายทอดเทคโนโลยีของบางศูนย์ถ่ายทอดฯ เน้นให้เกษตรกรยึดเป็นอาชีพหลัก โดยมีการลงทุนสูง เช่น การทำสวนผักแบบระบบวางท่อและคลุมพลาสติก เป็นการลงทุนที่ยังไม่มีการศึกษา ความคุ้มทุน มาก่อน เป็นการถ่ายทอดเทคโนโลยีแบบลองผิดลองถูก
9. เทคโนโลยีบางประเภทต้องการความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การเลี้ยงไก่จำนวนมาก ๆ การเลี้ยงปลา และการทำไร่นาสวนผสม
10. การถ่ายทอดเทคโนโลยี ในหลายๆ ศูนย์ถ่ายทอดฯ ยังมีเกษตรกรเป็น Top - down เพราะไม่คำนึงถึง ความต้องการของเกษตรกรเท่าใดนัก

ด้านบุคลากร

1. ผอ. ศูนย์ถ่ายทอดฯ บางจุดขาดความคล่องตัวในการประสานงานกับหน่วยงานราชการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
 2. ศูนย์ถ่ายทอดฯ ขาดบุคลากรในการวิเคราะห์ ต้นทุนการผลิตและการตลาด
 3. เจ้าหน้าที่ศูนย์ในระดับท้องที่บางแห่งขาดความชัดเจนในแนวนโยบาย
- ด้านสถานที่จัดตั้งศูนย์ถ่ายทอด
1. ศูนย์ถ่ายทอดฯ บางแห่งตั้งอยู่ในที่ของเกษตรกร
 2. ขาดเจ้าหน้าที่ประจำเนื่องจาก ผอ. ศูนย์ถ่ายทอดฯ ต้องทำงานที่ได้รับมอบหมายหลายอย่าง (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542)

จากรายงานและงานวิจัยที่ได้นำมาพิจารณานี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยจะนำไปประกอบในการศึกษาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการดำเนินงานของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และนำปัจจัยที่ได้มาคิดแปลงใช้ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ของงานวิจัย เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สมบูรณ์ที่สุด รวมถึงสามารถตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของงานวิจัยได้อย่างครบถ้วน